

Instytut Nauk Teologicznych

Wydział Teologii KUL

Recenzja dysertacji doktorskiej ks. mgr lic. Marcelgo Frączka pt.

**MODLITWA W ŻYCIU I PISMACH
ŚW. JANA DE ÁVILA, DOKTORA KOŚCIOŁA**

Modlitwa jest koniecznym środkiem doskonałości chrześcijańskiej, źródłem i szczytem duchowości. Zagadnieniem tym zajmowali się chrześcijańscy święci, mistycy, asceci i teologowie. Jest też ono przedmiotem interdyscyplinarnej refleksji naukowców różnych dziedzin, ostatnio nawet związanych z tzw. neuronauką.

Chociaż dzieła mistyków chrześcijańskich o modlitwie cieszą się dużym zainteresowaniem teologów i czytelników chcących pogłębić swoją wiedzę w tej dziedzinie, warto zauważyć, że są na tym polu wciąż dzieła mało znane i mało propagowane. Do tej pory na przykład w języku polskim nie ukazała się monografia przedstawiająca wiele zagadnień poruszanych przez św. Jana z Avila, Doktora Kościoła zwanego w swoim czasie „Mistrzem Świętych”. Autor niniejszej rozprawy, ks. Marceł Frączek uzupełnia ten brak i głębiej ukazuje temat modlitwy, tak kluczowy w życiu i spuściźnie pisarskiej Apostoła Andaluzji. Doktryna o modlitwie według Mistrza Ávila została tu przedstawiona z uwzględnieniem aparatu i osiągnięć nauk teologicznych, filozoficznych (szczególnie antropologii) i filologicznych (np. tłumaczenia oddające „ducha tekstu”). Autor formułując problematykę dysertacji postawił sobie następujące pytania: *Czym jest modlitwa w nauczaniu Apostoła Andaluzji? Kto i w jaki sposób bierze w niej udział? Jakie są jej rodzaje i etapy? Jakie jest jej znaczenie w życiu chrześcijańskim?* Autor najpierw poddał analizie materiał źródłowy, jakim są pisma Świętego, aby później w sposób

właściwy przeprowadzić jego syntezę. Źródła zebrane są czterech tomach, zatytułowanych *Obras completas*. W przypadku pierwszego tomu dzieł świętego Jana de Ávila, autor opracowania skorzystał z jego drugiego wydania z 2007 roku. Ze względu na bogactwo spuścizny literackiej Mistrza Świętych, autor wykorzystał tu jedynie te teksty, które wprost traktują o modlitwie, lub pomagają w zrozumieniu myśli Apostoła Andaluzji na ten temat. To skoncentrowanie się na modlitwie było konieczne, aby nie zagubić się w gąszczu innych zagadnień z teologii duchowości, rozsianych w dziełach św. Jana z Avila.

STRUKTURA DYSERTACJI

Autor przeprowadził dokładną analizę wybranych pism świętego Jana de Ávila, co pozwoliło mu na wyszczególnienie zagadnień, które stały się częścią czterech rozdziałów niniejszej dysertacji. W rozdziale pierwszym zostało ukazane działanie Boga, który jest jednocześnie „inicjatorem i adresatem modlitwy”. W sposób szczególny została zatem podkreślona rola wewnętrznego działania Trzech Osób Boskich i znaczenie cnót teologalnych w akcie modlitwy. Zostały tu ukazane następujące zagadnienia: Bóg – Adresat modlitwy, Trynitarny wymiar relacji z Bogiem, Bóg Ojciec jako inicjator aktu modlitwy, Jezus Chrystus – Jedyny Pośrednik między Bogiem Ojcem a ludźmi, działanie Ducha Świętego w duszy chrześcijanina, znaczenie cnót teologalnych w akcie modlitwy: wiary, nadziei i miłości. Drugi rozdział został poświęcony człowiekowi jako podmiotowi modlitwy. Po przedstawieniu ogólnej koncepcji człowieka jaką prezentuje Apostoł Andaluzji, została ukazana struktura aktu modlitewnego z uwzględnieniem jego antropologicznych uwarunkowań i znaczenia w życiu chrześcijańskim. To bardzo ważna podstawa do dalszych rozważań. Objęła ona w rozdziale następującą problematykę: człowiek w spotkaniu z Bogiem, koncepcja człowieka, struktura modlitwy według świętego Jana de Ávila, duchowa postawa oranta, błaganie zanoszone do Boga, oczekiwanie na odpowiedź Stwórcy, ludzkie uwarunkowania aktu modlitwy, postawa ciała na modlitwie, znaczenie woli w relacji z Bogiem, praca umysłu podczas modlitwy, uczucia na modlitwie, rola wyobraźni, znaczenie modlitwy w życiu chrześcijanina, konieczność modlitwy, potrzeba modlitwy w walce duchowej, relacja między modlitwą a życiem. Do tej zawartości można mieć pewne zastrzeżenia, ponieważ np. znaczenie modlitwy powinno znaleźć się w innym rozdziale. W rozdziale trzecim zostały zaprezentowane rodzaje modlitwy znane i praktykowane przez Mistrza Świętych. Podział ten będzie obejmował

modlitwę liturgiczną, ustną i myślną, z wyszczególnieniem znaczenia Eucharystii i metody modlitwy myślniej, której Apostoł Andaluzji poświęca najwięcej uwagi, modlitwa liturgiczna, modlitwa wstawiennicza kapłanów, sprawowanie Mszy świętej, znaczenie Eucharystii w życiu chrześcijanina, czyli sakramentu „godnego podziwu” (*Sacramentum admirabile*), w dalszej części Eucharystia omawiana jest jako „pamiątka cudów Pana”, Komunia święta – miłosne zjednoczenie z Chrystusem. Dalsza część rozdziału omawia modlitwę ustną, uwielbienie (*la adoración*), dziękczynienie (*la acción de gracias*), przebłaganie (przeproszenie), prośbę (*la petición*), modlitwę myślną (*oración mental*), medytację poranną, medytację wieczorną, rachunek sumienia (*examen de nuestras faltas*), komplementarność treści i metody medytacji czy kontemplację. Czwarty rozdział ukazuje etapy rozwoju modlitwy, opracowane na podstawie klasycznego podziału życia duchowego na drogę oczyszczającą, oświecającą i jednoczącą. Mistrz Ávila wymienia trzy stopnie na drodze do zjednoczenia z Bogiem: *początkujący*, *postępujący* i *doskonali*. Została tu dokonana analiza porównawcza jego doktryny z myślą, jaką prezentowali mistycy karmelitańscy (święta Teresa od Jezusa i święty Jan od Krzyża). Przedstawione zostało również znaczenie modlitwy mistycznej w życiu osób konsekrowanych. Struktura jest zatem dobrze przemyślana i misternie ułożona. Recenzent wskazuje jednak na pewną niedoskonałość: podział rodzajów modlitwy (np. „błaganie” na końcu, „uwielbienie” na początku) nie jest zgodne z klasycznym podziałem modlitwy, przedstawionym m. in. w dziełach J. Woronieckiego.

OCENA MERYTORYCZNA

Modlitwa jest zasadniczo, choć nie wyłącznie, zadaniem każdego chrześcijanina na drodze doskonałości chrześcijańskiej, dlatego na jej temat wiele poświęca się miejsca w literaturze ascetycznej i różnie próbowano ją zdefiniować. Wśród tradycyjnych definicji mówi się najczęściej, że modlitwa to „rozmowa z Ojcem Niebieskim”, „podniesienie duszy ku Bogu” itd. Określenia te jednak nie wyczerpują w pełni istoty modlitwy, jakkolwiek posiadają ważne znaczenie dydaktyczne. Tak ważnym zagadnieniem, jakim jest modlitwa, zajął się też Sobór Watykański II. W dekrecie poświęconym odnowie życia zakonnego, zaleca np. osobom życia konsekrowanego z nieustanną pilnością w oparciu o autentyczne źródła duchowości

chrześcijańskiej, pielęgnować ducha modlitwy i samą modlitwę. Recenzowana praca wpisuje się właśnie w to zadanie: zgłębiając temat modlitwy u jednego z wybitnych Doktorów Kościoła katolickiego jednocześnie może przyczynić się do krzewienia tej najcenniejszej praktyki duchowej. Autor nie tyle podjął się tematu pionierskiego, ile wskazał jego nowe aspekty, w ujęciu stosunkowo jeszcze mało znanego autora, jakim jest św. Jan z Avila. Fakt, że nie jest on znany szerokiemu gronu czytelników, związany jest z tym, że nie wszystkie jego dzieła są dostępne w języku polskim. I tu wyłania się pierwsza wartość omawianej dysertacji: autor poprzez własne tłumaczenie, a wcześniej zgromadzenie mało znanego w Polsce materiału, staje się w pewien sposób przecierającym szlaki pionierem w kierunku głębszego poznawania tej nietuzinkowej postaci, jaką jest św. Jan z Avila. Tłumaczenie tekstów Mistrza Świętych z języka hiszpańskiego na polski to trudność, którą autor sam podkreśla w pracy: wiele słów, jak również budowane przez św. Jana zdania zmieniły swoją formę i współcześnie w języku hiszpańskim posiadają inne brzmienie. Niektóre z pojęć, używanych przez Doktora Kościoła, posiadają tak ogromny zakres znaczeniowy, że trudno jest je precyzyjnie przetłumaczyć. Ks. Frączek i z tą trudnością znakomicie sobie poradził. Apostoł Andaluzji obficie korzysta z bogactwa języka zestawiając niekiedy obok siebie słowa bliskoznaczne, lub określające w inny sposób tę samą rzeczywistość, co sprawiało tłumaczowi trudność we właściwym oddaniu lub interpretacji jego myśli. Omawiana dysertacja jest jednak przykładem narracji znakomicie oddającej ducha przedstawianych dzieł św. Jana z Avila. Słusznie więc autor w zakończeniu pracy twierdzi, że warto byłoby przetłumaczyć na język polski pozostałe dzieła Mistrza, aby w ten sposób nie tylko ukazać bogactwo jego myśli, ale także otworzyć nowe perspektywy badawcze. Zapewne na podstawie jego spuścizny pisarskiej – pisze dalej ks. Frączek - mogłyby powstać ciekawe studia z zakresu eklezjologii, chrystologii, mariologii, pneumatologii, czy sakramentologii, kapłaństwa, kierownictwa duchowego, lub posługi słowa w nauczaniu Apostoła Andaluzji. Autor wykonał zatem mrówczą pracę, nie chodziło tu bowiem tylko o zapoznanie się i analizę wszystkich dzieł Doktora Kościoła, ale jeszcze bardziej wyłuskanie z nich najbardziej istotnych treści odnoszących się do problematyki modlitwy. Zagadnieniu temu św. Jan nie poświęcił bowiem oddzielnego traktatu, poszczególne aspekty modlitwy ukazane są w rozproszeniu, co jeszcze bardziej ukazuje wymiar pracy dokonanej przez autora. W efekcie otrzymujemy bardzo dobrze przemyślaną syntezę doktryny św. Jana o modlitwie, ukazane jest ona na tle duchowości ówczesnej epoki i uwarunkowań średniowiecza. Autor jednak potrafił tę doktrynę ukazać w taki sposób, że widzimy w niej intuicje uniwersalne, ponadczasowe, tak więc dysertacja niniejsza nie ma tylko charakteru historycznego, lecz stanowi swego rodzaju przypomnienie

uniwersalnych zasad modlitwy, jej dynamiki i uwarunkowań. Treści tu przedstawione mogą być z powodzeniem analizowane przez współczesnych adeptów trudnej sztuki modlitwy i medytacji chrześcijańskiej.

Problematyka modlitwy została tu zrealizowana z wielkim rozmachem, pieczołowitością i naukową dokładnością. Autor wykazał się nie tylko znajomością dzieł św. Jana z Avila, lecz – co wymagała praca – szeroką wiedzą na temat dynamiki modlitwy, jej struktury i znaczenia. Merytorycznie praca zasługuje na duże uznanie właśnie dlatego, że autor napotkał również trudności o charakterze filologicznym i teologicznym. Jak sam ks. Frączek zaznacza, wynikały one przede wszystkim z braku systematyczności Apostoła Andaluzji w omawianiu poszczególnych kwestii, niedoprecyzowania niektórych pojęć, lub różnej ich interpretacji.

Do mankamentów omawianej dysertacji można zaliczyć za małą, czasem wręcz śladową ilość komentarzy do poglądów Apostoła Andaluzji, w podejściu do omawianego zagadnienia brakuje czasem osadzenia w systematycznej teologii duchowości czy w realiach życia ówczesnego Kościoła. Trzeba przyznać, że w dysertacji dominuje relacjonowanie treści zawartych w pismach św. Jana, a przecież krytyczna analiza, komentarze historyczne czy teologiczne znacznie powiększyłyby naukową wartość dysertacji. Widać to szczególnie w części pracy poświęconej etapom modlitwy: tutaj ks. Frączek pozostawia czytelnikowi poczucie niedosytu, ponieważ można było oczekiwać, że etapy modlitwy zostaną ukazane w o wiele szerszym kontekście teologicznym i bardzo bogatej tradycji modlitwy chrześcijańskiej. Mimo iż autor tu i ówdzie powołuje się na współczesną literaturę dotyczącą teologii modlitwy, trzeba przyznać, że autor nie wykazał się szeroką znajomością współczesnych badań w tej dziedzinie, czego przykładem może być całkowity brak w bibliografii poświęconego właśnie modlitwie czasopisma „Homo orans”. Gdy autor przytacza np. Juana Esquerda Bifeta podkreślając, iż „duchowość świętego Jana de Ávila odznaczała się wielkim szacunkiem do liturgii Kościoła”, czytelnik może mieć nadzieję, że zapozna się z jeszcze innymi tego typu komentarzami czy interpretacjami Jana z Avila. Jest ich w dysertacji stanowczo za mało, a właśnie komentarze takie jak J. E. Bifeta mogłyby pomóc o wiele lepiej zrozumieć doktrynę św. Jana. Natomiast na uznanie zasługują fragmenty dysertacji, w których poglądy św. Jana z Avila osadzone są w szerszym kontekście, np. przytoczenie faktu, iż święty Jan z Avila wiąże swoją doktrynę ściśle z etapami rozwoju duchowego człowieka, którymi posługiwali się klasycy autorzy duchowi XVI wieku, tacy jak chociażby Franciszek Osuna (1492–1540). Osuna jest bowiem autorem sześciu książek poświęconych duchowości pod wspólnym tytułem *Abecadło duchowe*, przedstawicielem franciszkańskiej szkoły modlitwy, z której

doświadczenia obficie korzysta Mistrz Ávila. Takie właśnie fragmenty sprawiają, że naukowa i merytoryczna wartość dysertacji znacznie wzrasta.

Praca zatem w swoim aspekcie merytorycznym nie jest zbyt oryginalna, autor właściwie nie potrafił konkretnie wykazać oryginalności myśli i doktryny samego św. Jana. Nie ukazał też konkretnie, jaki wpływ miała jego spuścizna na jego współczesnych czy kolejne pokolenia chrześcijan, duchownych i świeckich idących drogą modlitwy chrześcijańskiej. Co prawda, na końcu dysertacji autor napisał: „Należy stwierdzić, że wybitna doktryna Doktora Kościoła zawiera również nauczanie o modlitwie, którego aktualność wydaje się bezsprzeczna” (s.243), ale w żaden sposób autor nie próbuje tego udowodnić, a szkoda, ponieważ właśnie to mogłoby stanowić najwyraźniejszy rys oryginalności dysertacji.

Niedosyt, który rodzi się u czytelnika dotyczy także np. braku poruszenia roli pamięci w części poświęconej uczuciom i wyobraźni w dynamice modlitwy, czy braku wspomnienia o Pseudo-Dionizym Areopagicie, gdy autor wyjaśnia trzy etapy życia wewnętrznego. Jak zaznaczył autor, papież Benedykt XVI w homilii na rozpoczęcie XIII Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów powiedział, że święty Jan de Ávila był „człowiekiem Bożym”, potrafiącym jednoczyć nieustanną modlitwę z działaniem apostolskim, staje się przez to wzorem dla współczesnych chrześcijan, wskazując na wzajemne oddziaływanie modlitwy i ewangelizacji w celu nieustannej odnowy Kościoła. Tego typu wartościowych komentarzy autor mógł zawrzeć w pracy o wiele więcej.

OCENA FORMALNA DYSERTACJI

Dysertacja, najogólniej mówiąc jest przykładem solidnego, pieczołowitego podejścia zarówno do struktury, przypisów, bibliografii, jak i do języka. Tę dokładność widać również w stylu a nawet w stosunkowo niewielkiej ilości błędów literowych czy interpunkcyjnych. Autor nie posługuje się językiem sztucznie naukowym, co czasem można zauważyć w tego typu pracach, jego styl jest prosty i trafny, bez udziwnień i teologicznego, czasem bardzo hermetycznego języka i rażącego patosu. Tę prostotę i dokładność stylu i języka należy docenić tym bardziej, że przecież autor przedstawia wyniki swoich badań nad dziedzictwem autora okresu średniowiecza.

W sposób przejrzysty i esencjalny autor przedstawia wyniki swoich badań, jednak wyłania się tutaj także pewien mankament: właściwie w partii tekstu poświęconej „wnioskowi” autor, jak się wydaje, dalej koncentruje się na wynikach, wniosków prawie nie formułując. A z

ukazanych tu poglądów św. Jana na modlitwę można by wyciągnąć naprawdę ciekawe i wartościowe naukowo wnioski, chociażby odnoszące się do problematyki medytacji chrześcijańskiej. Można usprawiedliwić ten brak pewną naukową powściągliwością czy literacką nieśmiałością autora.

Czasem pojawiają się obszerne fragmenty nie wiążące się z zapowiadanytem tematem danej partii tekstu, np. na s. 137-138 jest obszernie omówiony sakrament Eucharystii, podczas gdy tytuł zapowiada problematykę „rodzajów modlitwy”. Czasem autor podaje obszerne fragmenty po hiszpańsku bez żadnego tłumaczenia ani parafrazy, co należałoby uzupełnić (np. w przypadku publikacji) odpowiednimi tłumaczeniami. Nie jest to tak potrzebne, gdy w tekście następuje narracja, która jest poparta zawartym w przypisie tekstem hiszpańskim, ale co innego, gdy np. w przypisie umieszczony jest długi hiszpański tekst – w tym przypadku należy dołączyć również jego tłumaczenie. Zdarzają się w dysertacji również powtórzenia, na przykład aż trzykrotnie jest objaśniane słowo „rumiar” (ss. 142, 180 i 188). Pewną niedoskonałością jest także poświęcenie całego paragrafu jednemu tylko akapitowi, co np. ma miejsce w przypadku *3.2.3 Przebłaganie (przeproszenie)*.

Recenzent zauważył także kilka błędów literowych, które należałoby poprawić w przypadku przygotowania pracy do publikacji (ss. 30, 33, 36, 45, 105, 108, 111, 164).

Recenzent zgłasza dwa problemy dla autora rozprawy prosząc o ich rozwinięcie:

1. Czy i w jakim stopniu doktryna św. Jana może być współcześnie wykorzystana w teologii czy praktyce modlitwy? Jakie wskazówki, zalecenia czy przestrogi na drodze modlitwy są szczególnie cenne dla współczesnego człowieka?
2. Autor napisał, że miał okazję uczestniczyć w II Międzynarodowym Kongresie dotyczącym osoby i twórczości Apostoła Andaluzji, w dniach 21 - 23 listopada 2019 roku w Kordobie. Niestety w pracy, jak się wydaje, nie ma zbyt wielu odniesień do treści niniejszego kongresu. W jaki sposób wiedza tam przedstawiana mogłaby uzupełnić obraz św. Jana z Avila ukazany w dysertacji?

WNIOSEK KOŃCOWY

Przygotowana przez ks. Marcelego Frączka rozprawa jest ważnym i niezwykle cennym dokonaniem naukowym w dziedzinie teologii duchowości. Dzięki olbrzymiej pracy autora polski czytelnik ma dostęp do źródeł dotyczących Apostoła Andaluzji, a teologia duchowości poszerza swoje zasoby o cenną refleksję nad jedną z bardziej znaczących postaci Kościoła. Dzięki dobremu warsztatowi teologicznemu, naukowej pasji i solidności autora dysertacji, otrzymujemy głęboko osadzony portret wielkiego świętego, wykładowcy, nauczyciela wiary i doktora Kościoła. Zdaniem recenzenta dysertacja spełnia wszystkie wymagania merytoryczne jak i formalne stawiane pracom doktorskim. Wniosuję zatem o **dopuszczenie ks. mgr lic. Marcelego Frączka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

